Poslednji guslar na ozemlju Brajcev in Belih Kranjcev.

N. Županić — Ljubljana.

»Kad će doći ono vreme,
da izbacim švapsko breme?«

Pravutinski slepec-guslar, pjesma hrvatskog vojnika, 1908.

Od južnega pobočja Gorjancev in Kranjske visoke planote pa do Kolpe se razprostira Bela Krajina, ki jo tvori prav za prav Metliško-črnomeljska kotlina. Tej nizki vsedlini odgovarja na severni strani Gorjancev Šentjernejsko polje (Krško polje), ki ju loči kobiljača (Horst) gorjanskega hrbta. Na drugi strani Kolpe pa leži, že na Hrvaškem, ob Kolpi solnčno ozemlje Brajcev, na severni strani do zrinskega Ozlja in v južni smeri do frankopanskega Bosiljeva. V starem veku so tu nekje mejili Japodi in Kolapijani eni na druge. Za časa Turkov je bila Bela Krajina in ozemlje Brajcev zaželjen cilj teh razbojnikov, pomuslimanjenih Bosancev srbohrvatskega jezika. Od 1408. l. naprej ga skoro ni bilo leta, da bi Metlika in Ribnik ne videla neljubih krvožejnih poturic. Na koncu prve četrti šestnajstega stoletja je največ vasi izgubilo svoje staro prebivalstvo, ki je bilo ali pobito ali odvedeno v sužnost, ali pa se je umaknilo v zavetje na Kranjski visoki planoti. Plemstvo na obeh straneh Kolpe je bilo v stiski, ker mu je manjkalo obdelovalcev polja in vojnih hlapcev za obrambo. Zato so jim bili dobrodošli begunci iz porečij Sane in Une, Like, Dobre in Mrežnice. Na ta način je dobila Bela Krajina večinoma novo prebivalstvo hrvaškega pokolenja, ki se je na podnožju Kranjske visoke planote, posebno v semiški župniji pomešalo s staroselci. Pas ob Kolpi, od Starega trga do Podzemlja pa je ostal bolj hrvaški v narodopisnem oziru in radi tega jih imenujejo Semičani »Hrvate«,[1] a ti one »Šokce«. Ravno tako je dobila desna (hrvaška stran) Kolpe precej novega prebivalstva čakavskega in ikavskega govora, ki se je zmešalo s starimi kajkavci. Zgodovina naseljevanja pravoslavnih štokavcev (Uskokov) na južnem pobočju Gorjancev in v belokranjski kotlini, ki so bili v prvi vrsti pastirji in bojevniki, a ne zemljedelci, tvori poglavje zase.

---

[1] Ti se danes čutijo Slovence v kulturno - političnem oziru.

Guslar Mate Crnić in njegova žena Roza.
(Fotogr. Dr. Županić, 1908).

Ta uvod je potreben zato, da bi nam bilo razumljivo, zakaj je mogel postati tu ob belokranjski Kolpi rapsod (guslar) in kako je mogel najti tu razumevanje in preživljanje, kajti jezik njegovih pesmi je bil štokavski ali pa kajkavskoikavski in vsebina njegovih junaških pesmi je bila po tradiciji balkanska, v kolikor ni bila nabožno-legendarna in hrvatska. Skozi 40 let ga ni bilo sejma v Črnomlju in Metliki in ni ga bilo proščenja (žegnanja) pri Treh farah in na Žežlju pri Vinici, da ne bi bilo videti tam gruče ljudi, ki so se zgrinjale okoli »Pravutinskega slepca«. Ogromen mož je bil, kodrastih črnih las in rjave kože, na kateri so se poznali sledovi koz. Pel je v močnem baritonu,

ki je bil otožno pobarvan. Njegov glas in njegove gosli so bile znane daleč naokoli. Če so ga ljudje zaslišali, so zdirjali tja in ga obkolili. Za njega je imel vsakdo, tudi revež, novčič (krajcar) in mu ga je vrgel v nastavljeni klobuk, ki je ležal pred njim na tleh.

Pravutinski slepec pa ni samo pel, ampak tudi goslal, to se pravi, da je delal k petju daljše uvode na godalu. Prav tako je presledke — odmore — izpolnil z godbo in tudi konec pripovedne pesmi je zaključil z goslanjem. Njegov spremljajoči instrument pa ni bila morda kaka enostruna srbska gusla, okrašena s kakšno oslovsko ali konjsko glavo na vratu, ampak je bila to prava vijolina s štirimi strunami. In tem strunam izvabljeni zvoki so tvorili polne in krepke akorde, ki so se zlivali v pristno jugoslovansko otožno melodijo.

Medtem, ko so novčiči leteli v nastavljeni klobuk slepca, je njegova boljša polovica Roza, ki je bila za pol manjša od njega, budno čuvala, da ni kak nepovabljenec izmaknil vsebine klobuka, ker je sama rada vince pila in je morala zvečer položiti račun slepemu možu. Tudi on je od celodnevnega petja razsušen in razžejan zvečer lahko izpil eno do dve »mazani« rujnega »vivodinca« in potem krepko korakal preko metliškega mostu proti Pravutini, svoji rojstni vasi, držeč se za roko svoje male Rozice. Vinjen je bil slepec željan dejanja, govoril je goropadno in izzivajoče in ker je bil skoro dva metra visok in močan, bi bil nevaren, če bi ne bil slep. No, njegovi prepiri so se končali brez hudih posledic. Bil je namreč pravi poldrugovič (telesni »človek in pol«). Kvečjemu je na poti brundal pod nos svoji Rozici, dokler ni potolažil jezice in ga niso zapustili vinski duhovi. Take scene so se znale pripetiti zlasti v Karlovcu, kjer se je srečaval na Rakovcu s številnimi slepci iz Vojaške krajine, ker jim je stanovska zavist dala večkrat netila za prepir.

Pravutinski slepec je bil oblečen po domače in je nosil »beli pratež«, poleti platnene, široke »gaće«, katerim pravijo Belokranjci »brageše« in platneno nabrano »košuljo«, ki je bila nekaj krajša od belokranjske »robače«. Opasan je bil s »ćemerom« iz rdečega usnja, v katerem je imel spravljen denar in nož. Srajca navadno ni imela gumbov, ampak je bila zvezana na vratu z belim trakom, a skozi razporek srajce so se večkrat videla bujno poraščena prsa. Pozimi pa je imel hlače iz belega

sukna, okrašene z modrimi trakovi in dolg ovčji kožuh. Na hrbtu mu je visela platnena vreča za gosli in izpod pazduhe lepo okrašena okrogla čutara. Njegova življenjska družica je nosila običajno belo platneno obleko, vsa zavita v barvast robec, tako da ji je bilo samo malo obraza vidnega. Pozimi se je pokrila z malim poprsnim kožuhcem, ki je bil okrašen z zelenimi in rdečimi cvetlicami. Taka sta bila »Pravutinski slepec« in njegova Roza na svojih čestih potovanjih od Karlovca do Črnomlja, od Ozlja do Bosiljeva.

Povedali smo, kod vse je hodil »Pravutinski slepec« po Beli Krajini in je treba povedati tudi, kod je vse hodil po Hrvatskem. Če se prav spominjam, mi je pred kakimi 30 leti pravil, da je bil v svojih mladih letih v vojaški granici in da se je tam naučil najlepših in najobsežnejših junaških pesmi. Potem je menda bil tudi na Trsatu pri Reki, kjer je slišal in kasneje tudi sam pel razne nabožne pesmi, pripovedke o svetnikih in legende. V Karlovec je potoval vsak petek na tamošnje sejme. Zavzemal je mesto pri Kupskem mostu (nasproti Baniji) ter tam pel in goslal narodu z levega brega Kolpe. Doma v Pravutini ni nikoli izvajal svoje umetnosti razen podpisanemu, ko ga je v zadnjem desetletju prošlega stoletja in pa l. 1908. obiskal na njegovem domu. Tu je marsikaj zanimivega povedal iz svojega življenja in tudi zapel veliko število pesmi. Pač pa je zahajal na proščenja v Podlipnik, na Židorovo in Ilinje, kjer stoji njegova župnijska cerkev. Pot ga je nekaterikrat zanesla tudi v Ozalj in Krašić, rojstni kraj sedanjega zagrebškega nadškofa A. Stepinca.

Naš rapsod je imel silen spomin in je sam pravil, da je pobral in si zapomnil tudi najdaljšo junaško pesem, če jo je le enkrat slišal. Rekel je tudi, da bi mogel sam spraviti doživljaje in dogodke v pesem, če bi hotel. Okoli l. 1893. sem pri njem zapisal več dolgih junaških pesmi v štokavskem narečju, kakor tudi nekoliko legend, smešnic in drugih pesmi. Te sem bil na čisto prepisal in jih obsežen zvezek posodil v začetku l. 1897. pokojnemu pesniku Dragotinu Ketteju, ki je takrat bival v Novem mestu kot sedmošolec. Kette zbirke ni vrnil in se tudi ni več našla. Spominjam se na začetek neke dolge epske pesmi: »Kraljevič Marko i car Sulejman«, ki se je po priliki tako-le začela:

»Ovce pase Kraljeviću Marko,
ovce pase, u sviralu svira,
u sviralu svira, prelepo popiva,
da bi rad on odsić glavu,
odsić glavu caru Sulejmanu,
i caricu poljubiti mladu.
Marko misli da nitko ne čuje,
al ga čula bula od ovaca.
Kak to čula, turskom caru šeće:
Vaj boga ti care Sulejmane:
ovce pase Kraljeviču Marko,
ovce pase u sviralu svira,
itd.

Drugih junaških pesmi se ne spominjam, pač pa na nekoliko vrstic hrvatske vojaške pesmi:

»Uzeše me za soldata
da ja čuvam carska vrata.
— — — — — — —
I u selu i u gradu
soldat čini svu paradu.
Sablju puca pak se sije,
a to mu se cura smije.
Njoj je odzgo lepo vidi,
kako soldat stoji v glidi,
joji meni, tužna doma,
od nikuda nemam dobra.
— — — — — — —
Oficiri ljuti kriću,
na soldata jadna viću!
Vrletni se kraj nalazi,
po pečinju sim tam gazi.
— — — — — — —
Kad će doći ono vreme,
da izbacim švapsko breme?«

Njegove nabožne pesmi in legende so obravnavale snov o sv. Lovrencu, o brodaru i Majki božji i svetlih zekserjih, o sodnjem danu itd. Kakor sem čul, je »Pravutinski slepec« zapel več

takih legend pred kanonikom Jankom Barletom, kancelarjem zagrebške nadškofije, ki jih je tudi verjetno zapisal. Od satiričnih pesmi in smešnic me je zanimala ona o podkupljenem sodniku in puranu:

»Dok se puran u torbi tura,
dotle teče moja pravda.«

Kvante, ki jih je znal slepec, so bile številne in nekatere od njih zelo mastne. Belokranjci in sosednji Brajci imenujejo take pesmi magarske, kar znači toliko kakor razposajene (lumparske).

Muzikološkega proizvajanja »Pravutinskega slepca« sta se nekoliko dotaknila Ludvik Kuba in Stanko Vurnik v svoji »Studiji o glasbeni folklori na Belokranjskem« (»Etnolog« IV., str. 183, 184) kakor sledi:

»Ne dosti manj zanimivi sta dve melodiji, kateri je zapisal svoje čase (v devetdesetih letih XIX. stol.) pri Treh farah pri Metliki, slavni nabiralec Ludvik Kuba. Pel jih je slep goslač, doma iz Pravotina. Pesmi nista tiskani v Kubovem zborniku slovenskih pesmi, nego se v rokopisu Kubovem nahajata v zbirki kr. etnografskega muzeja v Ljubljani. Kuba jih je menda mislil tiskati, ker nosita lista z obema pesmima oznaki: »Tekst viž Slovanstvo ve sv. Zp« in jima že določil številki. Zakaj jih ni tiskal, ne vem. Naj jih objavim tu. Prva ima tekst »Darujte mi prijatelji«, druga pa se začne »Oj poslušajte vi ljudje!« Prva se glasi po Kubovem zapisku:

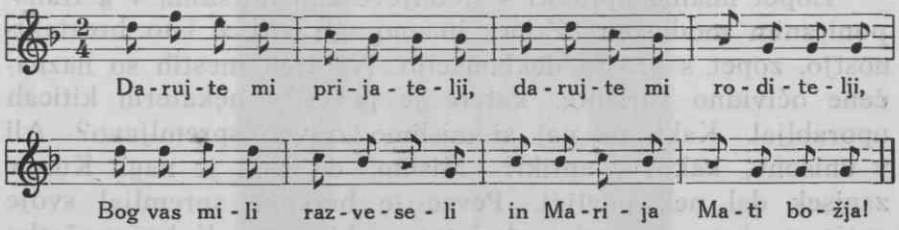

Pesmi je Kuba dal dvočetrtinski takt, vendar je evidentno, da pesem nima racionalnega metra in je bolje, da si jo mislimo brez takta. Je neke vrste deklamacija s svobodno raztresenimi akcenti, ki niso identični z modernim pojmom takta, nego zbližujejo ta stil bolj s srednjeveškim enoglasjem, gregorijanskim koralom. Izometrija te pesmi je tudi bližja srednjemu veku kakor moderni, dasi v Beli Krajini še obstoja, najbolj pa je na

tej pesmi »srednjeveški« njen tonski sistem, ki kljub po Kubi predpisanemu **b**- za d-mol vsekakor konča v **g**-molu, pa vendar nikjer ne rabi za **g**-mol obvezne znižatve pri **e**. Tonski način res po modernih pojmih spočetka krepko temelji v dominanti, toda vse ostale okolnosti kažejo na to, da imamo opraviti s pravim v g transponiranim durskim tonom. Druga pesem je podobna; zanimiva je pa prav posebno še zato, ker je instrumentalno (z goslimi) spremljana in nam daje migljaj, kako naj si mislimo te najstarejše pesmi naše, to Platonovsko »heterofonijo« vokalno-instrumentalno. Pesem se v originalnem Kubovem zapisku glasi:

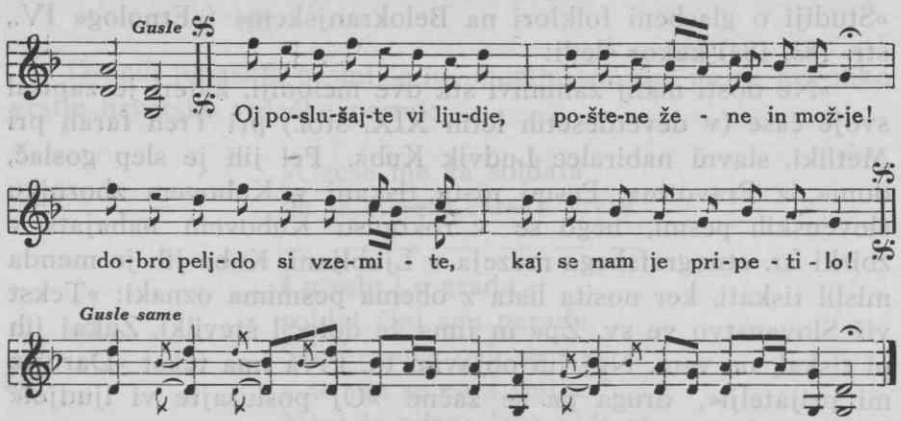

Zopet imamo opraviti s srednjeveškim dorskim, v **g** transponiranim modusom. Zopet imamo opraviti z isto breztaktnostjo, zopet s prosto deklamacijo. Na treh mestih so naznačene očividno variante, katere je pevec v nekaterih kiticah uporabljal. Kako pa naj si mislimo zraven spremljavo? Ali v unisonu, kakor v antiki? Mislim, da nam je nagli Kubov zapisek dal nek migljaj. Pevec je bržkone spremljal svoje petje z obema praznima kvintama, ki ju je Kuba spočetka fiksiral. Sprva je najbrže pel prvo frazo ob spremljavi kvinte **d—a**, v drugem delu pa, kjer prihaja do veljave g-položaj, je zamenjal s kvinto **g—d**. Med kiticami pa je goslar moral igrati spodaj naznačeno, čisto instrumentalno medigro. Ta medigra s svojimi večinoma starinskimi konsonancami oktave, kvinte in kvarte, h katerim sta pristopili še 2 seksti, je sama na sebi dosti zanimiva. Škoda, da se nam tekst te pesmi ni ohranil.«

K temu moramo pripomniti, da smo iskali dotični dve, od L. Kube zapisani pesmi v zbirki Etnografskega muzeja v Ljubljani ali ju nismo mogli najti. Če S. Vurnik govori o molovskih, o mešanih dur-molskih belokranjskih pesmih in o takšnih, ki se dado durski in molski tolmačiti, pa kadencirajo na koncu z durovo dominanto trdeč (op. c. str. 185), da so bolj hrvatski vplivane, to ne stoji. Vse te lastnosti njihovega petja so pristno belokranjske, ker so jih že v XVI. stoletju prinesli seboj iz stare domovine tam med Uno in Jadranskim morjem.

Kdo je prav za prav »Pravutinski slepec«, poslednji rapsod na ozemlju Brajcev in Belokranjcev? Na to je lahko odgovoriti, ker je živel v naših dneh in ni nobena mitična oseba, zagrnjena

Snaha iz ozemlja Brajcev. (Velika Paka).
(Fotogr. Dr. Županić, 1909).

v meglo prošlosti in pozabljenja. Radi životopisnih podatkov smo se obrnili na župnijski urad v Lipniku l. 1926., nakar nam je tamošnji župnik, g. Vjekoslav Špringer odgovoril in s tem ugodil naši želji. Bodi mu na tem mestu izrečena topla zahvala.

Pravutinskega slepca - guslarja so sosedi imenovali Mata Jandriševića (Andrišević), ali to ni točno, ker se je on po rojstvu imenoval Crnić, rojen 10. II. 1860 v selu Pravutini na Kupi h. št. 39 (občina Ribnik, srez Karlovac) od očeta Antona in matere Jane, rojene Perla. Ker se je priženil na dom Jandriševićev, se ga je prijelo to ime. Oženil se je namreč z Rozo iz iste rodbine, ki pa ni imel z njo otrok. Kakor pravi poročilo župnijskega urada iz Lipnika (br. 120 od 23. XI. 1926) se je Mate narodil zdravih oči, ali izgubil je vid, ko ga je kuma (botra) nesla od krsta, ker je takrat padala »solika« (drobna toča). Botra ga je namreč nesla na glavi v mali plitvi zibki in ko je veter dete razodel, mu je solika padala naravnost v oči tako, da je na posledicah tega otrok oslepel. Ko je kot mlad človek začel prositi miloščino in je po raznih proščenjih in sejmih slišal v Karlovcu in v Granici pesmi guslarjev, je začutil v sebi isti poklic ter se je z vnemo lotil pripovedovanja pesmi ob spremljanju gosli. V ženi Rozi si je našel zvesto družico, ki je bila po zunanjosti vse drugo kakor dopadljiva, ali zato pa potrpežljiva gospodinja in vdana vodnica. Guslar Mato Crnić je bil človek velikih prirojenih sposobnosti, človek silnih emocij in jako strasten. Ker mu je manjkal vid, glavni čut človeka in ni nikdar videl svoje žene, ga je obšel večkrat sum, dali ni morda grda in njega nevredna. Bil je namreč zelo ponosen, da celo ohol.

Na račun vida mu je bil razvit čut tipa in zato mu je bilo često sumljivo, kar so mu govorili prsti o oblikah in zunanjosti njegove Roze. Recimo, da je v gotovih slučajih prijetneje občutiti lepoto z očmi prstov, če zdrave oči v temi nič ne opravijo. Ko sem bil pri njem l. 1908. in ga fotografiral skupno z njegovo ženo, sem ga vprašal, če jo ima rad in če bi jo rad videl. Nato je rekel: če je lepa i mila, bi Boga prosil, da bi vsaj za trenutek spregledal, ker bi jo rajši videl nego vse drugo na svetu, pa četudi ne bi solnca na nebu videl; ako pa je grda, je bolje, da ostanem slep, ker bi sicer umrl od žalosti. Dvom, da-li ga je žena vredna in da-li ni boljše vreden, ga ni ostavil in se je zato hotel še na stare dni ločiti od svoje zakonite

soproge in vzeti v zakon ženo nekega drugega slepca, ker je bila mlajša in je njegovim prstom bolj ugajala. To je pa preprečil lipniški župnik g. Špringer. Mate Crnić je v svojem 63. letu hudo zbolel in je poiskal zavetja ter zdravja v mestni bolnišnici v Karlovcu, kjer je umrl 24. X. 1923.

Spomin na njega in njegove pesmi pa še živi na obeh straneh Kolpe med tamošnjimi Slovenci in Hrvati. Saj so gotovo njegove pesmi zbudile v srcih tamošnjega prebivalstva ponos na slavno tradicijo in prošlost naših bratov Hrvatov in Srbov, ponos, ki jih je podžigal in bodril v času borb za osvobojenje in zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v nezavisno in močno državo. Saj je on sam pel in preroško vprašal:

»Kad će doći ono vreme,
da izbacim švapsko breme!«

In dočakal je tudi sam zlati čas svobode, dočakal je leto 1918, ko je Jugosloven vrgel »švabsko breme« raz svoj hrbet.

Résumé.

Le dernier rhapsode du territoire des Carnioliens Blancs et des Brajci.

Le SE de la Carniole s'appelle Carniole Blanche. Les voisins des Carnioliens Blancs du côté de la Croatie sont les Brajci (pron. Braïtsi). C'est le fleuve Kupa qui coule entre eux, entre Ozalj et Severin. Sur ce terrain vécut et mourut le dernier rhapsode aveugle, Mate Crnić né à Pravutina sur la Kupa, en 1860, mort en 1923 à Karlovac. Il chantait, en dialecte štokavien, des longues chansons épiques du cycle de la tradition historique serbo-croate et des légendes pieuses, comme aussi des chansons satiriques sur les mauvais juges et la discipline militaire autrichienne. Pour les dernières chansons il se servait du dialecte ikavo-kajkavien. Il n'accompagnait pas ses chansons, comme les rhapsodes serbes, sur un instrument monocorde, mais il usageait une violine à quatre cordes, en produisant des accords tristes. Il n'était pas né aveugle, mais il a perdu sa vue par accident, quand on l'a porté au baptême. Il pleuvait et il

grêlait, le vent emporta le voile, couvrant le visage du nouveau né, et par l'influence du mauvais temps il perdit la vue. Il était de trés haute taille (presque 2 m), un homme plein de tempérement et d'énergie, dont la voix rétentissait aux foires et aux kermesses. Il aimait le vin, il en but jusqu' à trois litres, en très peu de temps; il moutra alors son désir de se battre ,ce que sa femme qui était de petite taille et son ange-gardien, empêcha toujours.

Très caractéristique est la fin de sa »Chanson du soldat croate«, où, en prophète, il se demande (1908):

»Quand est-ce que le temps viendra,
Où je jeterai bas le fardeau allemand?«

Déjà dix ans plus tard les Croates ont pu secouer le joug austro-hongrois (1918).